

Een semantische studie van identiteits- constructie

*Het geval van Franstaligen uit Vlaanderen en
Nederlandstaligen uit Wallonië*

Alix Dassargues
(Université de Liège)

Julien Perrez
(Université de Liège)

In zijn afscheidsrede aan de Universiteit van Leiden wijst professor Ludo Beheydt op de “complexe relatie tussen taal en culturele identiteit”. Hierbij benadrukt hij dat taal niet louter als een communicatie-instrument moet worden beschouwd maar ook als “het geheugen van een cultuur, waarin waarden en normen impliciet en vaak onvertaalbaar verwoord zijn met al hun associaties en connotaties” (Beheydt 2010: 3). Vanuit dit perspectief is taal geen neutraal instrument dat om communicatieve redenen wordt gebezigd door een taalgemeenschap maar een symbolisch teken dat als definiërend kenmerk van de gemeenschap zelf fungeert en dat de (culturele) identiteit van deze gemeenschap overbrengt en vormgeeft.

In het onderzoeksproject dat hier gepresenteerd wordt, wordt de band tussen taal en identiteit verder bestudeerd vanuit het perspectief van de identiteitsconstructie van minoritaire groepen in een anderstalige context, namelijk van Franstaligen in Vlaanderen en van Vlamingen in Wallonië. Het bestaan van zulke minoriteitsgroepen suggereert dat de band tussen taal en regionale identiteit niet automatisch is en vormt dus een ideaal studiemateriaal om de complexe relatie tussen taal en identiteit te bestuderen, aangezien deze minoritaire groepen constant over hun identiteit moeten onderhandelen. In dit onderzoeksproject willen we daarom aan de hand van gestuurde biografische gesprekken nagaan (i) hoe deze minoriteitsgroepen in een anderstalige context hun identiteit opbouwen, (ii) in hoeverre ze identiteitsstrategieën gebruiken naargelang van de communicatiecontext waarin ze zich bevinden en (iii) welke rol taal speelt in beide processen.

Deze onderzoeksvragen zullen vanuit het interdisciplinaire perspectief van de sociologie, de sociale psychologie, de sociolinguïstiek en de taalkunde geanalyseerd worden. We zullen meer bepaald uitgaan van een tweeledige analyse: een psychosociale analyse aan de ene kant en een semantische analyse aan de andere kant. In de psychosociale analyse gaan we uit van twee basisstellingen, namelijk ten eerste dat de individuele identiteit gezien kan worden als het resultaat van de interactie tussen een identiteit voor zichzelf en een identiteit voor de anderen (Dubar 2010), en ten tweede dat de identiteitskenmerken die een bepaald individu naar voren brengt, vari-

eren naar gelang van de context waarin deze individuen zich bevinden (Tajfel & Turner 1986). Op basis hiervan willen we in dit onderdeel van ons onderzoek de persoonlijke identiteitsstrategieën van de informanten aan het licht brengen onder meer door hun identiteitskeuzes, zoals bijvoorbeeld de keuze voor een taalvariëteit in een bepaalde communicatiecontext, nauwkeurig te bestuderen. Hiermee willen we begrijpen hoe de informanten in een allochtone situatie over hun identiteit onderhandelen, welke facetten van hun identiteit ze in welke context naar voren brengen, en in hoeverre ze hun hybride identiteit accepteren en doen gelden.

De semantische analyse van onze gegevens gaat terug op het werk van Anderson (2006), meer bepaald op het idee dat naties en gemeenschappen conceptuele constructies zijn. Door de lexicale eenheden te bestuderen die de informanten al dan niet bewust gebruiken om hun identiteit te omschrijven, willen we nagaan hoe deze hun verbeelde gemeenschap¹ taalkundig construeren. Het is hiermee de bedoeling om de sociale categorieën die de respondenten gebruiken verder in kaart te brengen. Deze semantische analyse wordt op drie niveaus verricht: ten eerste wordt aandacht besteed aan de identiteitsmarkeerders, ten tweede aan de saillante kenmerken die de respondenten aan de dominante categorieën toekennen en ten derde worden de metaforen bestudeerd die de respondenten spontaan produceren als ze hun identiteit omschrijven.

In deze bijdrage wordt kwalitatief ingegaan op de semantische analyse van een steekproef van vijf biografische gesprekken. De bedoeling hiervan is om de verschillende onderdelen van de semantische analyse toe te lichten en te laten zien hoe deze aanleiding kunnen geven tot een dieper begrip van hoe identiteitscategorieën opgebouwd worden.

1. Analyse van de identiteitsmarkeerders

In dit eerste onderdeel van de semantische analyse wordt het gebruik van linguïstische markeerders van identiteit geanalyseerd. Met markeerders van identiteit wordt verwezen naar termen zoals *Belg*, *Vlaming*, *Waal* of *Franstalige* die representaties van sociale groepen aanduiden die gerechtvaardigd worden door de federale staatsstructuur en door het dominante discours, dat onder meer door de media wordt gepropageerd. Deze analyse wijst aan de ene kant op de voor de informanten relevante categorieën maar laat aan de andere kant ook zien hoe deze respondenten zich situe-

¹ In het Nederlands blijken de uitdrukkingen *verbeelde gemeenschap* en *ingebeelde gemeenschap* even gangbare vertalingen van Andersons begrip 'imagined community' te zijn. Een snelle Google-zoekopdracht suggereert echter dat de eerste frequenter is dan de tweede. Daarom wordt de uitdrukking *verbeelde gemeenschap* in dit artikel verkozen boven *ingebeelde gemeenschap*.

ren ten opzichte van die dominante categorieën. Met andere woorden, de vraag is in hoeverre ze die dominante categorieën expliciet overnemen om hun identiteit te omschrijven.

Uit de analyse van de bestudeerde minderheidsgroepen blijkt enerzijds dat de respondenten regelmatig refereren aan de gerechtvaardigde categorieën maar anderzijds dat deze ook vaak tekortschieten om hun identiteit nauwkeurig in kaart te brengen. Ze dienen eerder als conceptuele referentiepunten om specifiekere categorieën te creëren die hun gemengde identiteit weerspiegelen. Dit proces vinden we bijvoorbeeld terug in de uitdrukking “Franssprekende Vlaming” die door één van de respondenten wordt gebruikt om twee belangrijke aspecten van zijn identiteit tot uitdrukking te laten komen. Hiermee benadrukt hij dat hij in Vlaanderen woont, maar tegelijk dat hij het Frans als cultuurtaal heeft overgenomen als gevolg van zijn opleiding die in het Frans is verlopen:

1. “Tu ne pouvais aller à l'école et pas aller à l'université, certainement pas, si tu ne parlais pas français. Tout ça était en français. Moi j'ai appris à lire et à écrire en français hein !”. (IFF-01)²

Er kan hier verder opgemerkt worden dat deze respondent zichzelf niet als een Franstalige omschrijft. Dit kan waarschijnlijk verklaard worden door de polysemie van het woord ‘Franstalige’ dat in zijn basisbetekenis verwijst naar een persoon die het Frans als moedertaal heeft, en dat in de specifieke Belgische context bij uitbreiding gebruikt wordt om naar Walen en Brusselaars te verwijzen, die een (culturele) gemeenschap vormen die politiek gezien vaak als de tegenhanger van de Vlaamse gemeenschap wordt beschouwd. Omdat geen van deze definities met de situatie van deze respondent overeenkomt, geeft hij de voorkeur aan een neutralere term, namelijk ‘Franssprekend’.

De tendens om de dominante categorieën te nuanceren vinden we ook in voorbeeld 2 terug waarin de respondent twee specifieke soorten Vlamingen van elkaar onderscheidt, namelijk “les Flamands de Bart De Wever” en “les Flamands intellectuels”, of in voorbeeld 3 waarin een Vlaming die in Wallonië woont een specifiekere onderscheid maakt tussen “echte Belgen” aan de ene kant en “koppige Belgen” of “dommere Belgen” aan de andere kant.

² De voorbeelden zijn overgenomen uit ons studiemateriaal en bestaan respectievelijk uit een label en een identificatienummer. De labels IFF en IFW verwijzen respectievelijk naar Franstaligen uit Vlaanderen en Vlamingen uit Wallonië.

2. “Non, non, c’est pas les **Flamands de Bart De Wever** quoi mais les **Flamands intellectuels**” (IFF-02)
3. “de **echte Belgen** die, zoals ik, van het Wallonië, Vlaanderen proberen eigenlijk niet zo veel of die zich niets van aan trekken. En dan heb je de **koppige Belgen** of de **dommere Belgen** in mijn ogen [...] die niet vaak tevreden is, of content is. Dus die gaan zeuren over politieke problemen of taalproblemen.” (IFW-01).

2. Saillante kenmerken van de categorieën

Ook al blijken de bestudeerde respondenten in hun identiteitsomschrijvingen afstand te nemen van de gerechtvaardigde sociale categorieën, het valt toch op dat deze in alle gesprekken op een bepaalde manier gedefinieerd worden. In de tweede stap van de semantische analyse leek het ons daarom interessant om nader in te gaan op de kenmerken die de respondenten spontaan toekennen aan de dominante categorieën zoals Vlaming, Waal, Franstalige of Belg.

Over het algemeen kan opgemerkt worden dat deze vraag met voorzichtigheid wordt aangesneden uit vrees om in clichés of stereotypen te vervallen (zie voorbeeld 4). Sommige van de respondenten weigeren zelfs om op dit aspect in te gaan (zie voorbeeld 5). Ondanks deze expliciete wens, komen klassieke stereotypen regelmatig aan bod in de geanalyseerde gesprekken. Zo worden Vlamingen vaak omschreven als “afstandelijk”, “serieus” en “strikt” terwijl Walen als “bon-vivants” worden gezien. Voorbeeld 6 illustreert deze stereotypen op een heel expliciete manier.

4. “ik wil niet stereotyperen, ik bedoel, dat zijn de groot lijnen wat ik hier zeg” (IFW-01)
5. “Je te répondrai : il n’y a pas de Belges, donc il n’y a pas de Flamands et pas de Wallons, il y a des gens point.” (IFF-02)
6. “[Le Wallon], je crois qu’il est trop attaché à l’Etat-Providence. Il aime bien profiter de la vie, l’esprit bourguignon et si on peut gagner sa vie sans travailler ça leur va très bien tandis qu’en Flandre on dit non non non vous ne travaillez pas, vous n’avez rien à manger !” (IFF-01)

Uit de geanalyseerde gesprekken blijkt ook dat de kenmerken die aan dominante sociale categorieën toegekend worden vaak de vorm aannemen van een vergelijking waarin de meest prominente cultuurverschillen tussen twee groepen vervat zitten. De relevante domeinen voor deze vergelijking variëren van de ene informant tot de andere. Voor de ene is kleding bijvoorbeeld typerend voor de verschillen tussen Vlamingen en Franstaligen uit Vlaanderen (zie voorbeeld 7), voor de andere zijn de begroetingsrituelen de beste manier om de verschillen tussen Vlamingen en Walen samen te vatten (zie voorbeeld 8).

7. “ils [les Flamands] s’habillaient pas en loden vert comme tous les garçons à l’époque portaient, les filles, les filles étaient souvent oui un peu comment je dois dire, un peu hippie tu vois quand on avait notre uniforme on ne voyait rien mais quand elles étaient en dehors de ça ben elles s’habillaient en noir, en mauve, en kaki tu vois c’est les couleurs qu’une Francophone d’Anvers ne portait jamais elle était toujours en bleu classique ou le rouge bordeaux ou le petit kilt la petite jupe écossaise tu vois très british je dirais ou très classique.” (IFF-03)
8. “de kus en de handdruk dat is echt dat is het beste voorbeeld van verschil tussen de Waal en de Vlaming vind ik. Zo mooi, mooi voorbeeld! De Vlaming meer teruggetrokken van ja een hand, maar voorzichtig, gewoon een hand geven, niet te, niet te familiair worden terwijl de Walen: “Oooh, kom hier, ik ken je niet maar ik geef je toch een kus!” Dat soort ideeën. Dat zijn twee verschillen die de twee bevolkingsgroepen echt heel erg typeren, vind ik.” (IFW-01).

3. Conceptuele metaforen

Sinds de ontwikkeling van de theorie van conceptuele metaforen door Lakoff & Jonhson (1980) worden metaforen gezien als conceptuele middelen die een fundamentele rol spelen in de manier waarop we abstracte entiteiten en processen waarnemen en begrijpen. Hun stelling is dat we zulke abstracte processen in termen van concretere entiteiten en processen ervaren die verbonden zijn met onze lichamelijke interactie met onze omgeving. Het idee dat metaforen ons begrip van de wereld structureren, heeft in de wetenschappelijke literatuur aanleiding gegeven tot een toenemend aantal studies die conceptuele metaforen gebruiken als analytisch kader in verschillende domeinen van de sociale wetenschappen, waaronder de sociologie of de politieke wetenschappen. Zo wijzen Wilson & Hay (2013:49) bijvoorbeeld op het belang van de studie van metaforen in de analyse van de processen van identiteitsconstructie:

A focus on the use of conceptual metaphors within discourses of ethnicity provides a valuable insight into ethnic self-understanding at a given point in time, and that, consequently, this approach is a valuable addition to the analytic repertoire for researchers concerned with issues of emergent ethnicity and the construction of ethnic identities in general”.

In ons onderzoek willen we daarom ook aandacht besteden aan het gebruik van metaforen. Door de systematische studie van de metaforen die door de informanten worden gebruikt, kunnen we namelijk meer inzicht verkrijgen in de manier waarop ze hun identiteit waarnemen, begrijpen en doen gelden. In dit verband kan worden gewezen op het volgende voorbeeld waarin een Vlaming die in Wallonië woont

zichzelf omschrijft als een politiek vluchteling (zie voorbeeld 9), één metafoor die verder ondersteund wordt door de omschrijving in voorbeeld 10. Zulke metaforen maken het voor de informanten mogelijk om de perceptie van hun eigen identiteit te verwoorden en toegankelijker te maken.

9. "Toen heeft hij een interview met mij gedaan een beetje... dan ben ik ook en in... in de Humo heb ik dan gestaan als **politiek vluchteling**. Ja." (IFW-02)
10. "Ik wil ook niet terug, ik wil niet terug naar Vlaanderen, ik ga liever daar onder de brug slapen... Echt waar, ik wil dat niet" (IFW-02)

4. Conclusie

In deze bijdrage werd ons onderzoeksproject gepresenteerd waarin de band tussen taal en identiteit bestudeerd wordt vanuit het perspectief van minoritaire groepen in een allochtone context (respectievelijk Franstaligen uit Vlaanderen en Vlamingen uit Wallonië). We zijn meer bepaald ingegaan op de semantische analyse van een steekproef van vijf gestuurde biografische gesprekken. Deze semantische analyse bestaat uit drie onderdelen. De analyse van identiteitsmarkeerders heeft ten eerste laten zien dat de klassieke of dominanten categorieën als referentiepunten gelden die door de informanten worden gebruikt om specifiekere categorieën te creëren die beter overeenstemmen met hun gemengde identiteit. In het tweede deel van de semantische analyse werden de kenmerken bestudeerd die de informanten spontaan toekennen aan de dominante categorieën. Hieruit bleek onder meer dat de informanten vaak een beroep doen op expliciete vergelijkingen om culturele verschillen tussen sociale groepen tot uitdrukking te laten komen. Ten slotte suggereert het derde onderdeel van onze analyse dat de studie van metaforen in de gesprekken met de informanten expliciet kan aangeven hoe deze hun identiteit waarnemen en verwoorden.

Deze gecombineerde semantische analyse maakt het mogelijk om de band tussen taal en identiteit vanuit een taalkundig perspectief aan te snijden en laat meer bepaald zien hoe minoritaire groepen in een allochtone context hun identiteitscategorieën construeren.

Bibliografie

- ANDERSON, B. (2006). *Imagined Communities* (3de editie). London: Verso.
- BEHEYDT, L. (2010). *Tekens van identiteit: een semiotische benadering van kunst en taal*. Rede uitgesproken bij zijn afscheid als bijzonder hoogleraar op de leerstoel 'De Nederlanden in de wereld' aan de Universiteit Leiden. ANV: Rijswijk.
- DUBAR, C. (2010). *La socialisation: construction des identités sociales et professionnelles* (4de editie). Paris: Armand Colin.

LAKOFF, G. & JOHNSON, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.

TAJFEL, H. & TURNER, J. C. (1986). The social identity theory of inter-group behavior. In: S. Worchel & L. W. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall

WILSON, J. & HAY, M. (2013). Internal media, conceptual metaphors and minority cultural identities. *Ethnicities* 13 (1), 49-67.